

"ÇANAQQALA" ORATORİYASININ BƏZİ KOMPOZİSİYƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİNƏ DAİR

Ayten Aslanova

Üzeyir Hacıbəyli adına Bakı Musiqi Akademiyasının Xor-dirijorluq kafedrasının müəllimi

E-mail: aslanov.rufat@gmail.com

Azərbaycan Respublikasının Xalq artisti, Dövlət mükafatı laureatı, professor Vasif Adıgözəlovün yaradıcılığı musiqi incəsənətinin və bəstəkarlıq məktəbinin inkişafında özünəməxsus yer tutur. Vasif Adıgözəlov əsası Üzeyir Hacıbəyli tərəfindən qoyulan Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbində Qara Qarayevin mükəmməl ənənələrinin layiqli davamçısıdır.

Musiqinin müxtəlif janrlarında gözəl əsərlər bəstələyən V.Adıgözəlov ən kiçik janrdan – mahnılardan, an iri formalara – simfoniya, oratoriya və operaya qədər irimiqyaslı yaradıcılıq irsinə malikdir. Hansı janra məxsus olursun, V.Adıgözəlov hər bir əsərində yüksək peşəkarlığa, əli musiqi zövqünə, ciddi yaradıcılıq məktəbinə, milliyyətin və müasirliyin vəhdətinə malik olduğunu musiqinin dili ilə əyani bir şəkildə təqdim edir. Bu mənada bəstəkar özünəməxsus fərdi yaradıcılıq üslubu, melodik və harmonik dili, bədii tafəkkür tarzi, forma-yaradıcı təxəyyülü və milli düşüncəsi ilə müasir bəstəkarlıq ənənələrinə bir çox yeniliklər və nailiyyətlər bəxş etmişdir. Sənətsüənliq doktoru, professor İ.Əfəndiyevanın yazdığı kimi, Vasif Adıgözəlov Azərbaycan professional musiqisində ən yaxşı analar irəyadan və Azərbaycan bəstəkarlıq məktəbinin şöhrətini ucaldan görkəmli bəstəkarlardan biridir. [3].

Vasif Adıgözəlovun xor əsərləri onun yaradıcılığında mühüm yer tutur. Bəstəkar öz fərdi üslubunu, milli ifadə tarzını vokal-simfonik janrdakı yazdığı əsərlərdə – "Odlar yurdu", "Novruzum" kantatalarında, "Qəm karvanı", "Çanaqqala" və "Qarabağ şikəstəsi" oratoriyalarında parlaq şəkildə əks etdirib. Bu əsərlər Azərbaycan xor incəsənətinin və ifaçılığının, eləcə də xormeyster fəaliyyətinin inkişafında böyük rol oynayıb. Bəstəkarın xor əsərləri musiqisüənliq, xorşünas-mütəxəssislər, dirijorlar tərəfindən tədqiq olunub, bu haqda məqalələr, metodik vəsaitlər, dissertasiyalar yazılıb. V.Adıgözəlovun xor əsərlərinə musiqisüənliq, xorşünaslıq, xor ifaçılığınə baxımından yanaşılıq, maraqlı təhlillər və mülahizələr irali sürülmüşdür. [2; 4]

Görkəmli bəstəkar V.Adıgözəlovun "Qəm karvanı", "Çanaqqala" və "Qarabağ şikəstəsi" oratoriyaları Azərbaycan xor musiqisini daha da zənginləşdirib. Maraqlıdır ki, bu oratoriyalar bəstəkarın yaradıcılığında bir ideya, janr və üslub xətti ilə bağlanıır. Üç monolit əsəri bir-birinə bağlayan vahid ideya və üslub isə vətənpərvərlik, vətən tarixi, vətəna məhəbbət və müstəqillik uğrunda qəhrəmanlıqdır. İdeya, janr və üslubuna görə əlaqələnan üç monumental əsərə triptix kimi yanaşılıq, çünki onlar bəstəkarın yaradıcılığında vahid ideya, janr və üslub silsiləsi yaradır. [4, 6-10]

"Çanaqqala-1915" oratoriyası Türkiyənin müstəqillik tarixində böyük hadisəyə – 1915-ci ildə Çanaqqalada başlayan və türk ordusunun qələbəsi ilə başa çatan azadlıq savaşına, bu savaşda həlak olan qəhrəman şəhidlərə həsr edilmiş. Tarixi hadisələr, istiqlal, qəhrəmanlıq kimi ideyalar oratoriya da böyük bədii monumentallıqqa, kompleks ifadə vasitələri və mürəkkəb kompozisiya ilə öz həllini tapmışdır.

Bəstəkar istər simfonik və xor dramaturgiyası ilə, istər ayrı-ayrı hissələrin məzmunu və musiqi ifadəliliyi ilə, istər təzadlı hadisələrin müxtəlif musiqi-xor təsviri ilə, istərsə də ümumi forma və dramaturgiya ilə tarixi oratoriya kimi mürəkkəb bir janrın bütün bədii tələblərini yüksək peşəkarlıqla reallaşdırıb və möhtəşəm bir sənət əsəri yazmaq nail olub. Hatta öz mürəkkəb quruluşu, geniş və ahatlı dramaturgiyası, iştraiçilərin sayı və roluna görə əsəri "opera-oratoriya" kimi səciyələndirə bilərik. "Çanaqqala" oratoriyasının teatr ünsürləri ilə birlikdə 1 saat 20 daqiqə davam etməsi də onun monumental əsər kimi qavranılması şərtləndirir.

Oratoriyanın mətni istiqlalçı şair Mehmet Akif Ersoy "Çanaqqala şəhidləri" və "İstiqlal marşı" poemalarına əsaslanıır, libretto müəllifi xanım Sabah Durudur.

V.Adıgözəlovun "Çanaqqala" oratoriyası ilk dəfə 1998-ci il oktyabrın 16-da Türkiyənin paytaxtı Ankara şəhərində ifa edilmişdir. Əsərin ilk ifası Türkiyə Cümhuriyyətinin 70 illiyi münasibətilə möhtəşəm konsertdə reallaşmış. İlk ifanın dirijoru görkəmli bəstəkar Yalçın Adıgözəlov olmuşdur. Oratoriyanın premyerasına Türkiyə Prezidenti S.Dəmiral, Azərbaycanın və Türkiyənin ictimai xadimləri, ziyalılar, alimləri, sənət adamları qatılmış, əsər bitəndən sonra onlar yüksək rəylərini, müsbət təassüratlarını bildirmişlər. Maraqlıdır ki, oratoriya həmin il Türkiyədə dörd dəfə təqdim edilmiş.

"Çanaqqala" oratoriyası Türkiyədə böyük rəğbətə qarşılanaraq 2000-ci ildə İzmirdə, 2001-ci ildə Çanaqqalada, 2003-cü ildə Ankarada ifa olunmuşdur. İzmir istisna olmaqla, digər ifalarının hamısına V.Adıgözəlov dirijorluq edib [4].

Bakıda oratoriya V.Adıgözəlovun dirijorluğu ilə dörd dəfə səsləndirilib. Əsər ilk dəfə 2005-ci il oktyabrın 28-də V.Adıgözəlovun 70 illiyinə həsr olunan musiqi festivalında paytaxt dinləyicilərinin ixtiyarına verilib. Qeyd edək ki, bütün ifalarda xor kapellasının bədii rəhbəri və baş dirijoru Xalq artisti, professor Gülbacı İmanovadır.

2012-ci ildə istiqlal şairi Mehmet Akif Ersoyun vafatının 76-cı ildönümü münasibətilə Ankara Dövlət Opera və Balet Teatrının sahnəsində "Çanaqqala" oratoriyası tanınmış Türkiyə dirijoru Rengim Gökmanın rəhbərliyi ilə böyük uğurla ifa olunub.

"Çanaqqala" oratoriyası xor, simfonik orkestr, 4 solist (Soprano, Messo-soprano, Tenor, Bas) və qiraətçi üçün yazılıb. Əsər 12 böyük hissədən ibarətdir. Lakin bəstəkar ayrı-ayrı hissələrin formal birləşməsindən, eklektikdən tamamilə uzaq forma və kompozisiya qurmuşdur. Bəla ki, əsərin süjetinə və dramaturgiyasında hər bir hissənin özünəməxsus forma və məzmun funksiyası vardır. Bütün hissələr arasında ideya və üslub bağlılıqları onların vahid dramaturgiyası təşkil edir. Digər tərəfdən hissələr arasında səslənan leytema da onları vahid dramaturji xətdə birləşdirir. Onu da qeyd edək ki, bəstəkar hissələrin bəzilərinə ad vermişdir.

17

Oratoriyanın 12 hissədən ibarət forma və quruluşu girişdən, 3 böyük bölmədən və epiloqdan təşkil olunub [1].

Birinci bölmə girişdən, "Vətən torpağı" xorundan, ağır və düşüncəli orkestr epizodundan və bəsdə solo səslənən qarşvəri hissədən ibarətdir. Bu bölmədə xalqın amin-amanlığı, dinc həyatı, vətəna sevgisi öz əksini tapır. Xüsusi ələpik-qəhrəmanı məzmun daşıyan "Çanaqqala, Çanaqqala, dastan sənin, tarix mənim" xoru simfonik orkestrlə birlikdə olduqca mohtəşəm səslənir. Musiqi forması baxımdan üçhissəli formada yazılmış xorun mətni və musiqisi dinləyicidə tarixi hadisələrin dəşdiyi mühüm məna, torpağa sevgi və bağlılıq, xalqın qəhrəmanlıq ruhu haqqında təəssür yaradır. Xorun "Ey ana torpaq, göz bəbəyim" (Animato) və "Torpağıdan uyur şəhit" (Sostenuto) sözləri ilə başlayan hissələri dinləyiciyə epik-qəhrəmanı əhvali-ruhiyyə aşılrayır. Xorun son bölməsində bas səsli dialoqda keçən "Çanaqqala üstünə yürüyür qanlı ordun" oxuması (Allegro assai) bu əhvali-ruhiyyəyə həyəcanlı boyalar qatır.

Oratoriyanın 6 hissədən ibarət ikinci bölməsi təzadlı hadisələrdən qurulmuşdur və dramaturji kulminasiyasını təşkil edir. "Savaş" – faciəvi və qəhrəmanlıq səhnəsidir. Buradakı faciəvi pafos öz yerini tamtaraqla, marşvəri səslənən qəhrəmanlıq salnamasına ("1915") verir. Qıraatçının "İstila" şeirindən sonra tenorun ariyasında "Əsgərdən son məktub" adlı lirik hissə səslənir. Həmin hissədə əsgərin anasına məktubu tenorun ifasında çox samimi və təsirli bir emosional yaşıntılara malikdir. "Annem, ey benim canım, dinim, imanım, eziz anem" sözləri ilə başlayan epizod sadə üçhissəli formada yazılmışdır. Əsgərin anaya sevgi və nəvəsiyəli əks etdirən lirik-əlegiyalı kanar hissələrində nisbətən ariyanın orta hissəsi ("Türk torpağı düşmənlə dolu-muş") solist və orkestr tərəfindən musiqinin canlanmasına ilə (Piu mosso) ifa olunur. Bu lirik "məktub" hissəsindən sonra "Ordu" marşında ikinci bölmənin savaş və qəhrəmanlıq ruhu davam etdirilir. Maraqlıdır ki, bastəkar Türkiyədə orta əsrlərdən indiyə qədər ifalanan hərbi marşların – "Mehtər marşları"nın melodiyası və ritm xüsusiyyətlərindən, milli alət zurnadan istifadə etməklə, bu hissənin daha ifadəli səslənməsinə nail olmuşdur. "Çanaqqala"da vurdular məni" hissəsində isə ikinci bölmənin əvvəlində səslənən şəhidlik və faciə mövzusunə qayıdır.

Oratoriyanın üçüncü bölməsi məzmun etibarilə "istiqlal uğrunda şəhidlik" kimi səciyələndirilə bilər. Qəhrəmanlıq, istiqlal savaşının

zəfəri, şəhidliyin mənəvi ucaltığı kimi ideyalar bu bölmədə tarənnüm olunmuşdur. "Şəhidlərə ağıt", "Ninni", "Zəfər" hissələrindən ibarət üçüncü bölmədə lirik, faciəvi və qəhrəmanlıq obrazlarının qarşılaşdırılması əsərin ümumi ideyasının yekunu kimi səslənir.

"Şəhidlərə ağıt" – istiqlal şəhidlərinə ithaf olunan rekviyemdir. Sopranonun ariyası kimi səslənən bu hissə ağı janrına istinad edir. "Ninni" isə laylay janrı üslubunda bəstələnmişdir. Messo-soprano tərəfindən ifa olunan bu hissə şəhidlərin yərinə daha bir qəhrəmanlıq nəslinin gəlməsini canlandırır. Oratoriyada hissələrin ardıcılığı baxımından 11-ci hissə olan "Anzəklərə ninni", eyni zamanda, "anzəklər" adlanan yədeli əsgərlər üçün oxunur. Məlumdur ki, düşmən tərəfindən vuruşan və həlak olan əsgərlər Atatürk tərəfindən əfz edilmiş, Türkiyə torpağında vuruşduqları üçün xatirələri əziz tutulmuşdur. Həmin hissədə bu əsgərlərə "ninni" oxunması məhz sözügedən tarixi tarənnümdür. Maraqlıdır ki, bu ninnidə "Sarı gəlin" xalq mahnısının intonasiyaları əşidilir. Mən əzəldən bəridir hür yaşadıım" xoru isə əsərin sonunda qalibiyyətin, zəfərin təntənəsi kimi təqdim olunur. Bastəkar bu son hissədə Türkiyə Cümhuriyyətinin himnindən bəzi epizodları səsləndirməklə böyük Atatürkün obrazını yaratmışdır.

Oratoriyanın yüksək pəşəkərliliyi və bədiiylini əsaslandırən mühüm xüsusiyyətlərdən biri xor hissələrinin texniki, bədii, ifaçılıq, üslub və xorşunasılıq baxımdan böyük əhəmiyyət kəsb etməsidir. Təsvir olunan hadisələrdə, süjet xəttində həm epik, həm lirik, həm qəmli və nisgilli, həm faciəvi, həm də qəhrəmanlıq və zəfər səsiylə xor oxumaları əsərin ideyasında xorların simfonik orkestrlə və solistlərlə birlikdə iştirak etməsi – bütün bunlar müəllifin xor sənətinə, oratoriya janrının mürəkkəb quruluşuna tam bələd olduğunu əyani təsdiqləyir. Digər tərəfdən bastəkar oratoriyanın melodik üslubunda Türkiyə folklorundan – layla və ağıllardan, xalq mahnı və raqsələrindən ("Ninni", "Can yavrum, can", "Aynalı çarşı", "Mehtər marşı" və s.) məharətlə bəhrələnmişdir.

"Çanaqqala" oratoriyası müasir dövrdə Azərbaycan və Türkiyə pəşəkər musiqi sənətinin inkişafında xüsusi bir mərhələ təşkil edir. Bu əsər müasir Azərbaycanın və Türkiyənin ərazi bütövlüyünə qarşı bir çox əssəzsiz iddialara və işğalçılıq faktlarına sənətin dili ilə verilən ən qiymətli cavabdır. ♦

Ədəbiyyat:

1. Adıgözəlov Y.V. "Çanaqqala-1915" oratoriyası: Metodik tövsiyələr. B., BMA, 2007, 38 s.
2. Əfəndiyeva İ.M. Vəsil Adıgözəlov oratoriyalarının milli mənbələri. // Azərbaycan milli musiqisinin tədqiqi problemləri. Məqalələr məcmuəsi. V c. B., 2004, s. 33-40.
3. Əfəndiyeva İ.M. Vəsil Adıgözəlovun vokal yaradıcılığının musiqi dilinin bəzi xüsusiyyətləri. "Musiqi dünyası", 2005, № 3-4, s.154-158.
4. Rzaeyeva S.T. Vəsil Adıgözəlovun triptixi: "Qarabağ şikəstəsi", "Çanaqqala" və "Dərn karvanı" oratoriyaları (janrın təfsirində anana və müasirlik). Avtoreferat. B., BMA, 2005, 28 s.

Резюме

В статье рассматривается композиционная структура оратории «Чанаккала-1915» выдающего азербайджанского композитора Васифа Адигезалова. Оратория впервые была исполнена 16 октября, 1998 года, в Анкаре – столице Турции, под управлением дирижера Ялчина Адигезалова. Она состоит из 12 разделов и имеет единую драматургию. В статье анализируются некоторые композиционные особенности и хоровые сцены оратории. **Ключевые слова:** творчество Васифа Адигезалова, жанр оратории, «Чанаккала-1915», форма, части, драматургия, идея, хоровые сцены.

Summary

The article is about oratorio "Canakkala-1915". The author of this oratorio is prominent composer of Azerbaijan Vasif Adigezalov. This premiere of oratorio was in 1998, in October, in Ankara city in Turkey. The composition of oratorio consists of 12 parts. In this article the composition, the choral scenes, the idea and melodic style of oratory are analyzed.

Key words: composer Vasif Adigezalov, oratorio genre, "Canakkala-1915", form, parts, dramaturgy, idea, choral scenes.